

Ampt Epe

Nr 83 – juni 1988

REDAKTIE: R. Paasman, Beekstraat 46, 8162 HB Epe
Telefoon 05780-12048

Het blad verschijnt 4 keer per jaar en wordt gratis toegezonden aan de leden van de Historische Vereniging 'Ampt Epe'

'AMPT EPE'

HISTORISCHE VERENIGING IN DE GEMEENTE EPE

De vereniging stelt zich onder meer tot doel:

- het opwekken en versterken van de belangstelling voor de geschiedenis van de Gemeente Epe

Lidmaatschap f 20,- per jaar

Bestuur:

Voorzitter:

W. Terwel
Apeldoornseweg 41
8172 EH Vaassen
Telefoon 05788-1455

Sekretaris/penningmeester:

W. van Putten
Hoofdstraat 80
8162 AL Epe
Telefoon 05780-13579

Leden:

M. Endendijk
Mevrouw Th. te Riele - ter Laak
F. Zandstra

Giro: 119.40.15 ten name van penningmeester 'Ampt Epe'
I.S.S.N. nr 0166-2023

Het bestuur in de Gemeente Epe tussen 1818 en 1865, deel 3

We hebben in de vorige aflevering geconstateerd dat de reglementen voor het bestuur te plattelande, die in Gelderland in 1817 van kracht worden, geen lang leven beschoren zijn. Er zijn te veel verschillen in de artikelen per provincie en men wil dan ook meer gelijkvormigheid. De centrale overheid inclus de koning, wil tevens meer invloed in het gemeentelijk gebeuren. Bij K.B. van 23 juli 1825 wordt een nieuw reglement voor het plattelandsbestuur vastgesteld.

De bestuursreglementen van 1825

Eigenlijk komt er niet één standaardreglement voor alle nederlandse dorpen, dat blijkt niet haalbaar. Er komen altijd nog zes verschillende versies. Bij de totstandkoming van deze reglementen is de regering in Den Haag tamelijk eigenmachtig te werk gegaan. De koning heeft ze min of meer als voorschrift toegezonden aan provinciale staten en deze hebben ze maar te aanvaarden, de gemeentebesturen zijn uiteraard voor die tijd al helemaal niet gehoord. Er komen toch maar weinig protesten en dat is ook wel begrijpelijk, erg veel verandert er namelijk niet. Het gemeentebestuur krijgt wel iets meer verantwoordelijkheid, hoewel dat zeker niet overschat moet worden. Een belangrijke wijziging is het aantal raadsleden, dat iedere gemeente krijgt. Voor 1825 liep dat aantal per provincie nogal uiteen, b.v. in Holland en Groningen van 3 tot 9 leden, in Gelderland van 4 tot 6 leden, in Drente overal 4. Dit aantal wordt nu in alle provincie van 7 tot 9 leden. Het juiste aantal wordt dan mede bepaald door het aantal inwoners in elke afzonderlijke gemeente.

Ook bestond in een aantal provincies niet de verplichting tot periodiek aftreden van de raadsleden. In 1825 staat deze verplichting in alle reglementen. Overigens wijst de praktijk uit, dat het periodiek aftreden meer een holle frase is dan een zinvolle regel. Wie eenmaal in de raad zit, wordt steeds klakkeloos herbenoemd tot zijn dood toe. We zullen dat verder op nog tegen komen.

Ook veranderen er wat benamingen. De hoofdschoutambten heten voortaan districten en de term schoutambt, die naast die van gemeente werd gebruikt, verdwijnt en men kent dan alleen maar gemeenten. De schout wordt burgemeester, terwijl de hoofdschout zich districts-commissaris mag noemen. De taak van deze laatste blijft overigens ongewijzigd. De assessoren behouden hun titel.

In de totstandkoming van het gemeentebestuur verandert niet veel, alleen dan dat de koning zijn stempel wat duidelijker op de raad drukt. De burgemeester werd voordien ook al door het staatshoofd aangewezen, maar hij is vanaf 1825 tevens raadslid. Namens de koning benoemt de gouverneur de assessoren. De raadsleden blijven aangewezen door gedeputeerde staten na het plaatselijk bestuur te hebben gehoord.

Nieuw is, dat de koning ook de gemeente-secretaris benoemt, tot wederopzegging. Ook verandert er nog het een en ander in de taken van de verschillende organen binnen het gemeentebestuur. Zo heeft de gemeenteraad nauwelijks bemoeienis meer met het dagelijks bestuur. Dat is nu meer de taak van de burgemeester, wiens positie trouwens in het algemeen wat zelfstandiger wordt. Er ontstaat dus – en dat is misschien wel het belangrijkste van het reglement van 1825 – een algemene competentiedeling tussen de raad enerzijds en de burgemeester met zijn assessoren anderzijds. Tot de voornaamste taken van burgemeester en assessoren behoren: het beheer over het brandwezen, de inrichting van smederijen, ovens enz., de gezondheidszorg, de broodzetting, controle op maten en gewichten, oprichten van fabrieken enz., controle over beurt- en veerschippers, postwagens enz., markten, zorg voor militaire huisvesting, de armenadministratie, toezicht op de beleenbank, kasopneming van de gemeenteontvanger, beheer van de geldmiddelen, bevelschriften van betaling, beheer van effecten en andere stukken, toezicht op ambtenaren, commissariaat van politie en het bijhouden van de burgerlijke stand. In het takenpakket van de gemeenteraad verandert vrijwel niets. De opsomming op bladzijde 8 van de vorige aflevering kan hier zo worden overgenomen.

We kunnen aan het slot van dit algemeen overzichtje wel concluderen dat de veranderingen in de taken van de plattelandsgemeenten per 1825 vooral liggen in de uitbreiding van de burgemeester en assessoren. Gelet op het gegeven, dat de burgemeester door de koning wordt benoemd en de assessoren door de gouverneur van de koning, kunnen we spreken van een centralistische ontwikkeling in het gemeentebestuur. Van koning Willem I is bekend dat hij niet al te veel van democratische tendenzen moet hebben en deze gang van zaken past derhalve geheel in diens zienswijze. Ongetwijfeld hebben ook vele autoriteiten uit die dagen door het hardnekkig voortleven van de franse centralistische gedachte, te veel vrijheid voor de gemeenten als ongewenst beschouwd. De tijd was nog niet rijp voor verweze-

lijking van de hervormingsgedachten die de franse revolutie had voortgebracht.

Er is wel vaak op vervanging van deze reglementen door een wettelijke regeling aangedrongen, maar steeds vergeefs. De talloze K.B.'s en de besluiten van ministers en gouverneurs, die alle onverwijld door de gemeenten uitgevoerd moesten worden, hebben een progressief gemeentebestuur op het platteland in deze periode absoluut onmogelijk gemaakt.

Het bestuur in Epe tussen 1825 en 1848

Op 26 augustus 1825 legt mr. G. W. van der Feltz in handen van de hoofdschout van de Middel-Veluwe de ambtseed af in zijn nieuwe kwaliteit van burgemeester van de gemeente Epe. In de raadsvergadering, die een dag later wordt gehouden, deelt de burgemeester mee, dat door gedeputeerde staten zijn benoemd tot raadsleden: Aart Overbosch, Pieter de Bruin, Jacob Dalhuizen, Willem Loogen, Aart Brouwer en Aart Labots. Zij leggen de eed af in handen van de burgemeester. Tot assessoren zijn aangewezen Overbosch en De Bruin. Niets nieuws onder de zon van het gemeentebestuur te Epe, hoogstens de titelverandering van schout in die van burgemeester.

Deze benoemingen en eedsafleggingen vloeien voort uit het nieuwe reglement voor het plattelandbestuur van de provincie Gelderland. Iets van de vernieuwingen die deze reglementen brengen treedt naar voren op de vergadering van 31 augustus, als er geloot gaat worden voor een rooster van aftreden. Periodiek aftreden was er bij de vorige reglementen immers niet bij. Dit rooster zag er als volgt uit: aftredend in 1828 Overbosch en Loogen, in 1830 De Bruin en Labots en in 1832 Dalhuizen, Brouwer en Van der Feltz. Het aftreden van deze laatste geldt uiteraard alleen als raadslid, want zijn benoeming als burgemeester dankt hij aan de koning, die dan ook als enige over de verdere duur van Van der Feltz in die functie kan beslissen. Verder zal blijken dat de nieuwe reglementen niet zo gek veel veranderingen brengen in het dagelijks bestuur van de gemeente Epe. Er zullen binnen dat bestuur alleen wat accentverschuivingen optreden. Straks zien we welke.

Een tweede nieuwigheid die in deze gemeente al snel is te merken, is de uitbreiding van de raad van zeven naar negen personen. Voor alle plattelandsgemeenten geldt vanaf dat moment een raad van zeven dan wel negen personen, dit te bepalen door de provincie aan de hand van inwonertal en "andere omstandigheden".

In maart 1826 mag de raad twee dubbeltallen kandidaten opstellen,

waaruit gedeputeerde staten dan twee mensen kiezen die als raadslid aan de raad moeten worden toegevoegd. De kandidaten voor de eerste vacature zijn Anthony Simons, landbouwer en Hendrik Mentink, papiermaker, beide uit Vaassen en voor de tweede vacature worden dat Aart Janse Jonker, oud-papiermaker en Hendrik Jansz Bijsterbosch, zonder beroep, beiden woonachtig in Epe. Voor de tweede grootste dorpen elk een vacature.

Als we ons voorlopig even met het rooster van aftreden bezighouden dan moeten volgens het nieuwe rooster, dat natuurlijk moest worden opgesteld na de uitbreiding van de raad per 2 januari 1828 aftreden Overbosch, Labots en Jonker. Voor iedere aftredende stelt de raad dubbeltallen van kandidaten op waarbij steeds het zittende raadslid als nummer één is geplaatst. Gedeputeerde staten zorgen voor de herbenoeming van het aftredende drietal. Dit is wel de enige keer dat de raad voor aftredende collega's een tweetal namen naar de staten toestuurt. Bij alle latere gevallen van periodiek aftreden, reageert de raad niet, maar volgt automatisch de herbenoeming van de aftredenden. De eventuele keuze van een ander komt niet ter sprake. In feite blijft een raadslid na zijn benoeming zitten tot zijn dood, net zo als dat voor 1825 het geval was. Van periodiek aftreden van assessoren is in Epe al helemaal niets meer te merken, niet eens meer de herbenoeming. Eenmaal assessor, dan voor altijd assessor. Met betrekking tot dit periodiek aftreden zijn dus wel de reglementen veranderd, maar de feitelijke situatie is ongewijzigd gebleven.

Aanvankelijk is er niets nieuw te bespeuren in de benoemingsprocedure van nieuwe raadsleden als er een vacature ontstaat. Het eerste raadslid dat overlijdt na invoering van de nieuwe reglementen is Aart Overbosch, tevens assessor, en wel in 1829. De raad geeft twee namen op en gedeputeerde staten kiest daaruit Johannes Overbosch, logementhouder te Epe. Verrassend is het te vernemen dat voor de nieuwe assessor ook een tweetal namen wordt gevraagd. De gouverneur kwam er kennelijk dit keer alleen niet uit, daar waar dat in vorige gevallen wel was gelukt. De reglementen schrijven ook niet een advies of een voordracht van de raad voor. Maar goed, voorgedragen worden Brouwer en Dalhuizen. De gouverneur benoemt twee weken na de voordracht Brouwer tot nieuwe assessor. Ook in 1841, als raadslid Jonker overlijdt, wordt in de vacature voorzien na het opsturen van twee namen van kandidaten. De klerk Hendrik Manvis wordt gekozen.

Na de dood van Willem Loogen in 1842 constateren we een verandering in deze zo vertrouwde benoemingsprocedure. In de

raadsvergadering van 28 april van dat jaar leest de burgemeester een brief van de districtscommissaris (de term hoofdschout kwam, zoals we eerder meldden, sedert 1825 niet meer voor), waarin deze verzoekt "het gevoelen van het gemeentebestuur te vernemen wegens de geschiktheid der Heren Pieter Eckmar Boks en Gerrit Langen beide wonende te Vaassen tot lid van het gemeentebestuur". Het initiatief ging toen dus uit van de districtscommissaris en niet meer zoals voorheen van de raad. De raadsleden vinden dat beide heren aan de gestelde eisen van maatschappelijke welstand voldoen (Langen komt zelfs voor op de lijst van verkiesbaren, Boks evenwel niet) en laten dat de burgemeester/secretaris aan gedeputeerde staten weten. Het brievenboek van 1842 bevat een brief van de burgemeester aan de districtcommissaris waarin deze zijn persoonlijke voorkeur neerschrijft voor kandidaat Boks. Wellicht was hij bevreesd, dat het financiële verschil tussen beide kandidaten de balans in het voordeel van Langen zou doen uitslaan. Misschien wel door deze persoonlijke inzet, wordt Boks het nieuwe raadslid. Deze werkwijze wordt vanaf dit moment steeds gevolgd wanneer een vacature opgevuld moet worden, hoewel de burgemeester niet altijd een privé-aanbeveling doet. In de reglementen staat vermeld, dat de staten de leden van de gemeenteraad benoemen "alvorens daaromtrent het Plaatselijk Bestuur te hebben Gehoord". De wijze waarop dit plaatselijk bestuur geraadpleegd moet worden, is er niet in geregeld. De gemeenteraad neemt in dezen geen initiatieven meer, wat toch een verzwakking betekent. Een compensatie is het dat de raad, we schreven het net al, uit de twee naar voren geschoven kandidaten er één kan aanbevelen. In 1847 zien we dat de raad de veearts Willem Overbosch benoemd wil zien van de twee gepresenteerde kandidaten. Gedeputeerde staten honoreren deze wens en Overbosch wordt raadslid. Zie voor een volledig overzicht van alle raadsleden tussen 1825 en 1851, tabel 1. Ook nu zullen wij weer nader ingaan op het bestuur van de gemeente in deze periode gemeten naar de activiteiten van de raad. Wij merkten al op dat de nieuwe reglementen weinig spectaculaire veranderingen in het feitelijke bestuur brachten. Bij doorbladeren van het notulenboek is dat zeker ook in Epe zo geweest. Het aantal raadsvergaderingen wisselt van jaar tot jaar sterk nl. van vijf maal in sommige jaren tot in een enkel jaar veertien maal (zie tabel 2).

Tabel 1: gemeenteraadsleden in Epe tussen 1825 en 1851. Zie voor toelichting op de tabel Mededelingen blad "Ampt Epe" nr 82, blz 11.

naam	beroep	benoemd per	vertrokken per	reden vertrek
9. mr. Gustaaf Willem van der Feltz, Epe	secretaris/notaris	27-8-1825	17-7-1855	niet herkozen
2. Aart Overbosch, Epe	dijkgraaf/burgemeester			
8. Pieter de Bruin, Epe	assessor	27-8-1825	12-8-1829	overleden
7. Jacob Dalhuizen, Oene	assessor	27-8-1825	29-3-1843	overleden
10. Willem Loogen, Vaassen	dijkschr./assessor (8)	27-8-1825	1-10-1851	niet gekozen
11. Aart Brouwer, Epe	landbouwer	27-8-1825	14-3-1842	overleden
6. Aart Labots, Vaassen	bierbrouwer/assessor (2)	27-8-1825	2-1-1846	overleden
12. Anthony Simons, Vaassen	admin. kerkvoogd	27-8-1825	6-4-1849	overleden
13. Aart Janse Jonker, Epe	landbouwer	27-8-1825	1-10-1851	niet gekozen
	papiermaker	27-8-1825	26-1-1841	overleden
14. Johannes Overbosch (2), Epe	koopman/logementsh.	28-10-1829	1-10-1851	niet gekozen
15. Hendrik Manvis (13), Epe	klerk/assessor (11)	22-5-1841	1-10-1851	niet gekozen
16. Pieter Eckmar Boks (10), Vaassen	?	4-5-1842	24-8-1850	wordt gemeenteontv.
17. Gerrit Scholten Gzn (8), Epe	admin. herv. kerk	20-5-1843	1-10-1851	niet gekozen
18. Pieter van Gerevink (11), Epe	bierbrouwer	27-3-1846	4-2-1847	overleden
19. Willem Overbosch (18), Epe	veearts	31-3-1847	1-10-1851	niet gekozen
20. Derk Jan Koldenhof (6), Vaassen	landbouwer	2-6-1849	1-10-1851	niet gekozen

1825 - 5 maal	1835 - 8 maal	1845 - 11 maal
1826 - 14 maal	1836 - 9 maal	1846 - 13 maal
1827 - 11 maal	1837 - 11 maal	1847 - 11 maal
1828 - 11 maal	1838 - 8 maal	1848 - 8 maal
1829 - 8 maal	1839 - 5 maal	1849 - 10 maal
1830 - 5 maal	1840 - 6 maal	1850 - 9 maal
1831 - 9 maal	1841 - 9 maal	1851 - 9 maal
1832 - 6 maal	1842 - 8 maal	(tot de verkiezingen)
1833 - 5 maal	1843 - 12 maal	
1834 - 11 maal	1844 - 6 maal	

Tabel 2: Het aantal keren dat de gemeenteraad per jaar bijeenkwam.

Aanleiding tot een vergadering zijn nog steeds ingekomen stukken. Het initiatief voor een vergadering gaat in alle gevallen uit van de burgemeester. De dagelijkse gang van zaken wordt door de burgemeester met de assessoren geregeld. Kleine problemen zoals die voor 1825 in de raad aan de orde kwamen en waarin de raad enige beslissingsbevoegdheid bezat, worden in dit tijdsbestek als regel door dit college afgehandeld. Ook blijkt duidelijk dat allerlei zaken die in de raad aan de orde komen door deze heren eerst worden voorbereid, wat ook uit het summier bijgehouden notulenboek van de vergaderingen van burgemeester en assessoren blijkt. Burgemeester eventueel met zijn assessoren adviseren de raad wat te doen in voorkomende gevallen. Daarnaast voeren zij de raadsbesluiten uit, wat meestal neerkomt op het schrijven van brieven. Het zijn ook burgemeester en assessoren die uitvoering geven aan verordeningen van hogerhand.

Veel agendapunten van raadsvergaderingen vinden hun aanleiding in een binnengekomen brief. De raad kan daarover van gedachten wisselen en zo nodig een mening laten vastleggen die dan door de burgemeester annex secretaris aan gedeputeerde staten, gouverneur of de Kroon wordt meegedeeld, meestal via doorgeefluik de districts-commissaris. Daarnaast zijn er veel ingekomen brieven, verordeningen e.d. die de raad voor kennisgeving aanneemt. Elke vergadering wordt uiteraard begonnen met de behandeling van de notulen van de vorige bijeenkomst.

- 6 februari : – borgtocht gemeente-ontvanger (ged. staten)
 – Over de armeninstellingen in de gemeente (ged. staten)
- 9 maart : – over tractementen van assessoren en secretaris (ged. staten)
 – over bestek en begroting nieuwe school (ged. staten)
- 22 maart : – kiezerslijsten (gouverneur)
 – Over slopen van gebouwen (districtcommissaris)
 – voordracht dubbeltal voor uitbreiding van de raad (ged. staten)
- 30 maart : – over broodzetting
- 25 april : – eedsaflegging gemeente-ontvanger
 – over de personele omslag (ged. staten)
- 10 mei : tellen van de stemmen voor de verkiezingen provinciale staten (gouverneur)
- 26 mei : – vaststellen van de termijnen waarbinnen de hoofdelijke omslag geïnd moet zijn (ged. staten)
- 31 mei : – over de grondslagen der broodzetting en de richtlijnen daartoe van ged. staten ontvangen
- 29 juni : – eedsaflegging nieuwe raadsleden
- 28 augustus : – nieuw rooster van aftreden
 – goedkeuring gemeenterekening (ged. staten)
 – geld vragen voor meubilair nieuwe school (ged. staten)
 – proces-verbaal vernietiging stembiljetten van de verkiezingen voor de provincie
- 3 oktober : – over een besluit van ged. staten om de hondenbelasting ten gunste van de gemeentekas te heffen
- 17 oktober : – over behoeftige weeskinderen (ged. staten)
- 24 oktober : – commissie van twee raadsleden benoemd krachtens de wet op de personele belasting
- 6 december : – over een rekest aan ged. staten van de kerk te Epe betreffende de verkoop van onroerende bezittingen en de aankoop van andere (ged. staten).

tabel 3: Overzicht van wat er tijdens de raadsvergaderingen in 1826 besproken werd.

Tabel 3 geeft een overzicht van wat er zo ter tafel kwam in het drukste vergaderjaar in deze periode nl. 1826. Weggelaten in dit overzicht zijn de goedkeuring van de notulen en minder belangrijke zaken, die voor kennisgeving zijn aangenomen. In totaal wordt in dat jaar veertien maal vergaderd. Enige regelmaat in de vergaderdata is er niet te ontdekken. Er zijn maanden waarin het geheel niet vergaderd wordt, terwijl men in maart, mei en oktober zelfs drie maal bijeenkomt. Er wordt kennelijk pas een vergadering belegd, als er een of meer stukken of brieven zijn binnengekomen die, in de ogen van de burgemeester, een vergadering rechtvaardigen.

Bij de meeste agendapunten moet een antwoord geconcipteerd worden in de vorm van een schriftelijk advies, een verzoek of een voorstel. Tabel 3 toont tussen haakjes waar dat antwoord heengaat. In verreweg de meeste gevallen is dat bestemd voor gedeputeerde staten en een enkele maal voor de gouverneur of voor alleen de districtscommissaris. Burgemeester en assessoren bereiden een stellingname voor en brengen die in de raadsvergadering naar voren. Tot aan 1851 is het niet voorgekomen dat de gemeenteraad van Epe uiteindelijk een andere beslissing neemt dan die is voorgesteld door de burgemeester. Van enig zelfstandig handelen van de raad is dan ook in deze periode nauwelijks sprake. Eventuele initiatieven komen alleen van het bestuurscollege. Ook is niet geconstateerd, dat enig raadslid bezwaar aantekent of wijzigingen voorstelt van fundamentele aard in de voorstellen van dit college. Nimmer heeft de raad ook beroep aangetekend tegen beslissingen van hogerhand. De burgemeester/secretaris verkeert ook tussen 1825 en 1848 in een – steeds toenemende – briefwisseling met de districtscommissaris en waar de hiërarchie dat toelaat rechtstreeks met gedeputeerde staten en met de gouverneur.

Wat opvalt bij het doorlezen van de brievenboeken is dat zeer vaak, enige malen per jaar, de stand van het bevolkingsaantal moet worden opgegeven, vaak zelfs gespecificeerd naar buurtschap. Een ander gewild correspondentie-onderwerp is het opgeven in welke staat de wegen en wateren verkeren. Veel tijd moet met dergelijke administratieve klusjes verloren zijn gegaan. Over dit soort uitgaande brieven wordt in vergaderingen ook nog wel eens gesproken, waarbij wel opgemerkt kan worden dat ook de raadsleden niet altijd van het nut van deze administratie doordrongen zijn, vooral niet over de frequentie waarmee de gegevens verstrekt moeten worden.

Wel lijkt het erop, als we de notulen van de vergaderingen en de

ingekomen en uitgaande stukken bezien, dat het gemeentebestuur tussen 1825 en 1848 over iets meer onderwerpen wat te zeggen krijgt dan in de periode ervoor het geval is geweest. Echte en onvoorwaardelijke beslissingsbevoegdheid heeft men echter in vrijwel geen enkele kwestie. Veel democratischer is het er dus na 1825 niet op geworden: gedeputeerde staten bepalen het gezicht van de raad, zelfs in toenemende mate; ook blijven zij het bestuur in de dorpen beheersen. De invloed van de raad blijft gering en daar waar die er vòòr 1825 wel was, wordt die nu in de praktijk veelal overgelaten aan burgemeester en assessoren, heren die aangewezen zijn door het staatshoofd en een door het staatshoofd benoemde gouveneur.

Verkiezingen in Epe tussen 1817 en 1848

We hebben er al op gewezen, dat de invloed van de plattelandsbevolking op de samenstelling van de gemeenteraad nihil is, dit in tegenstelling tot wat in de steden gebeurde. De enige invloed die de "gegoede" in een dorp als Epe door middel van verkiezingen (misschien moet er in dit verband wel gesproken worden van stemmingen in plaats van verkiezingen, echt kiezen doen uiteindelijk te kiescolleges) kan laten gelden, betreft de samenstelling van provinciale staten. Het kiescollege, dat de zetels voor de landelijke stand in dit orgaan mag uitdelen, wordt door stemgerechtigde plattelanners gekozen. Stemgerechtigd is men in Epe als men voor f 25.— of meer is aangeslagen in de beschreven middelen, met uitzondering van de patentbelasting. Wiens aanslag f 50.— of meer beliep, was zelfs verkiesbaar voor het kiescollege van twaalf man, dat het tweede kiesdistrict, waar Epe onder viel, kende. In plattelandsgemeenten zoals Epe waren verkiezingen voor dit kiescollege de enige die men kende.

Hoeveel stemgerechtigden Epe in de eerste helft van de negentiende eeuw heeft geteld is helaas niet meer te achterhalen, met uitzondering van 1817, over welk jaar de kopieën van de lijsten met stemgerechtigden en verkiesbaren als door een wonder bewaard zijn gebleven. Veel zullen het er niet geweest zijn: een paar landbouwers met eigen grond, een enkele met bezit begiftigde fabrikant, middenstander of ambachtsman en natuurlijk d'Isendoorn à Blois. In 1817 zijn er 82 stemgerechtigden die aan de verkiezingen kunnen meedoen. Dat is 2.05% van de totale bevolking.

Door een toevalligheid is ook bewaard gebleven het aantal stemgerechtigden in 1839, vastgesteld waarschijnlijk ten behoeve van de volkstelling. Toen moeten het er 120 geweest zijn, wat neerkomt op

1.99%. Dit percentage is redelijk in overeenstemming met dat van 1817. We kunnen dan voorzichtig concluderen, dat het aantal stemgerechtigden in Epe zo rond de 2% van de bevolking moet hebben geschommeld. Dat is overigens minder dan het percentage voor heel Gelderland (2.08%) en zelfs veel minder dan dat voor het hele land (2.79%). Uiteraard gelden deze percentages ook alleen voor stemmers op het platteland, de steden vallen hier buiten. Het geeft wel aan hoe matig het met de rijkdom in Epe rond 1839 is gesteld.

Tot en met 1827 heeft de stemming jaarlijks plaats, altijd in mei, daarna om het andere jaar. Verkiezingen voor andere overheidsorganen kent men niet. De eerste verkiezingen voor een provinciaal kiescollege in Gelderland volgens de nieuwe reglementen zijn gehouden op 20 mei 1817. Hiertoe was Gelderland verdeeld in 8 kiesdistricten. Epe, evenals de andere plaatsen van het hoofdschoutambt Middel-Veluwe, viel samen met het hoofdschoutambt de Veluwezoom onder het tweede kiesdistrict. Van deze eerste verkiezing is behalve dan de lijsten met stemgerechtigden en verkiesbaren niets bekend. Van de verkiezingen van een jaar later, ontbreken zelfs deze aantallen. Vanaf 1819 zijn in Epe de verkiesbaren bekend; tabel 4 geeft een overzicht van die aantallen tot aan 1848. In 1824 zijn er in Epe 32 verkiesbaren, dat is 0.69% van de totale bevolking. Doordat de bevolking gestadig toeneemt en het aantal verkiesbaren daarmee geen gelijke tred houdt, zakt hun percentage gestadig naar 0.5% in 1847 (aantal 32). Epe's bevolkingsaanwas gedurende de eerste helft van de vorige eeuw is dan ook het resultaat van de vestiging van arme sloebers uit de omgeving. Welgestelden vestigden zich hier niet, wat hadden ze er ook te zoeken?

jaar	aantal	percent	jaar	aantal	percent
1817	29	0.73	1829	31	0.60
1818	—	—	1831	33	0.62
1819	23	—	1833	34	0.62
1820	25	—	1835	32	0.56
1821	25	—	1837	36	0.62
1822	25	—	1839	32	0.53
1823	26	—	1841	30	0.51
1824	32	0.69	1843	—	—
1825	32	0.68	1845	34	0.55
1826	32	0.66	1847	32	0.50
1827	32	0.65			

Tabel 4: Aantallen verkiesbaren uit de gemeente Epe tussen 1817 en 1848. De derde kolom geeft het percentage dat dit aantal is van de totale bevolking. Streepjes zijn gezet waar cijfers ontbreken.

De belangstelling van de stemgerechtigden aan verkiezingen mee te doen is moeilijk te meten. We weten immers niet hoe groot hun aantal is. Wel weten we hoeveel stembriefjes werden ingevuld en opgehaald. Tabel 5 geeft daarvan een overzicht. In 1822 zijn maar 44 biljetten opgehaald waarvan er uiteindelijk maar 34 zodanig ingevuld zijn, dat die bij de telling konden worden betrokken. Dat zijn er in 1824 eveneens 44 bij een aantal verkiesbaren van 32. Het lijkt gerechtvaardigd te concluderen bij vergelijking van de tabellen 4 en 5 dat de belangstelling van de stemgerechtigden voor de verkiezingen gering is. Alleen van 1839 kennen we zowel het aantal stemgerechtigden (120 personen) als het aantal ingevulde biljetten nl. 79. Deze verhouding toont de gebrekkige belangstelling wel aan. Iets meer dan de helft doet maar mee aan de verkiezingen, terwijl men er de deur nog niet voor uit hoeft, de stembiljetten worden aan huis opgehaald.

jaar	opgehaald	goed ingevuld	jaar	opgehaald	goed ingevuld
1822	44	34	1833	63	60
1823	43	30	1835	78	76
1824	44	36	1837	78	76
1825	47	35	1839	79	77
1826	40	35	1841	67	64
1827	38	31	1843	94	90
1829	47	43	1845	103	102
1831	58	56	1847	102	98
			1849	94	90

Tabel 5: Aantallen opgehaalde en goed ingevulde stembiljetten te Epe voor de verkiezingen van het kiescollege voor provinciale staten.

Belangstelling voor het bestuur in zijn algemeenheid is bij de bevolking niet groot. Voor het locale bestuur zal deze misschien iets groter zijn geweest dan die voor provincie en land, hoewel ook dat niet zeker is, er waren nog geen verkiezingen voor de gemeenteraad, waaruit dat af te leiden zou zijn. Maar voor wat de provincie deed zal de

doorsnee Epenaar, ook al was hij zo "gegoed", dat hij f 25.- of meer aan grond- en/of personele belasting betaalt, weinig of niets geweten hebben. Dat staat allemaal te ver van zijn bed. Een stem uitbrengen voor een kiescollege dat leden moet benoemen in provinciale staten zal iets geweest zijn waarvan hij het nut niet inziet. Het indirecte kiessysteem dat toen fungeerde zal de betrokkenheid van de burger ook al niet erg gestimuleerd hebben. Daarbij komt nog de toen vrij algemeen geldende opvatting, dat regeren iets was, dat je aan de "heren" overliet. Voor deelname aan de verkiezingen was dat niet anders.

J. W. Tetterode Ravestein.
(wordt vervolgd).

Gemeentelijke zorg voor orde, rust en veiligheid in Epe gedurende de 19e eeuw

In 1841 wordt Jan Arends Scheidemans, veldwachter in Vaassen, eervol ontslag verleend omdat hij niet langer in staat wordt geacht zijn betrekking behoorlijk waar te nemen. Hij is dan 71 jaar. De gemeenteraad besluit hem een pensioen toe te kennen van f 100.— per jaar. Maar niet zonder de volgende voorwaarde:

onder gehoudenheid echter dat hij steeds ten dienste van het plaatselijk bestuur blijft en zooveel zijn ligchaamskrachten toelaten, bij voorkomende gelegenheden de vereiste adsistentie te verlenen.

Scheidemans overlijdt op 3 november 1849 te Vaassen. Of hij in zijn pensioentijd veel "adsistentie" heeft moeten verlenen is niet aan het licht gekomen.

Voor de vervulling van de vacature maken B. en W. in hun vergadering d.d. 20 oktober 1841 de volgende voordracht op:

1. Jan van Egteren, geboren te Epe, 29 jaar, wachtmeester Rijd. art., ongehuwd, kan zeer goed lezen en schrijven en schijnt alleszins geschikt te zijn.
2. Simon van Laar, Vaassen, 23 jaar, 5 jaar militaire dienst; tamelijk.
3. Jan Willem Kluin, Vaassen, 37 jaar, 9 jaar ruitery.

Conform de voordracht wordt Jan van Egteren als zodanig door de gouverneur in de provincie benoemd.

In 1843 overlijdt de veldwachter in Oene, Jan Hendrik Ketel, 56 jaar oud. De gemeente plaatst een oproep, getuige de volgende uitgave:

De heer Blommenstein, Post Directeur te Apeldoorn, wegens het plaatsen van advertentiën tot oproep van sollicitaties voor de post van gemeenteveldwachter te Oene f 11.03.

Op de door B. en W. opgemaakte voordracht staat Peter Jonker no. 1, Gerrit Willem de Graaf no. 2 en Hendrikus van Norel no. 3. In zijn voordracht aan de districtscommissaris beveelt de burgemeester de benoeming van de eerste kandidaat aan met de volgende argumenten:

Ten eerste heeft hij verschillende jaren als sergeant gediend, ten anderen heeft hij geen relaties in de gemeente en daardoor minder in de verleiding om deze of gene der ingezetenen voor te trekken of over het hoofd gezien.

Peter Jonker wordt met ingang van 9 december 1843 als gemeenteveldwachter te Oene aangesteld, op een salaris van

f 150.— per jaar. Vergeleken met omliggende gemeenten zijn deze bedragen niet afwijkend. De gemeenteveldwachter te Heerde heeft f 150.— per jaar, die te Hattem f 175.— per jaar. Maar Hattem heeft dan ook de status van stad. Een veldwachter in Deventer verdient in die tijd f 250.— per jaar, een politiebediende f 300.— en een agent van politie in Deventer verdient f 400.—.

In 1845 reageert de burgemeester van Epe afwijzend op een voorstel van zijn ambtgenoot in Heerde om de veldwachters een "buitengewone commissie" te geven om zodoende in elkaars gemeente te kunnen optreden. Hij voert als argument aan dat de uitgestrektheid van zijn gemeente al zo groot is, dat zijn veldwachters genoeg te doen hebben met binnen deze te surveilleren.

J. van Egteren, de gemeenteveldwachter in Vaassen kan in 1846, op verzoek van de gemeente Apeldoorn daar aangesteld worden als buitengewoon gemeenteveldwachter. De gemeenteraad van Epe heeft daar geen bezwaar tegen en vindt het zeer nuttig en dienstig voor "een goede Politie". Ook in het belang van deze gemeente omdat de eigendom van de Vaassenaren en Apeldoorn zeer "in elkander lopen".

Maar een jaar later slaat de stemming om als in een missive d.d. 3 januari 1847, van de gouverneur van de provincie wordt gesteld dat alle in een gemeente aangestelde buitengewone veldwachters daar eens in de veertien dagen een ronde moeten doen. Van Egteren zou dit dus in Apeldoorn moeten doen, doch dit is vanwege de uitgestrektheid van zijn eigen gemeente onaannemelijk, vindt de Eper gemeenteraad. Vraag: Wist Apeldoorn al van die missive toen het voorstel werd gedaan?

Omstreeks 1851/1852 is er een soort grensgeschil met Heerde. Het blijkt herhaaldelijk voor te komen dat over en weer plaggen en hei worden gehaald en schapen worden geweid op wederzijds grondgebied. De grenzen zijn echter niet goed afgebakend en daarom besluiten Epe en Heerde om van de Dellen tot de grens met Oldebroek de gezamenlijke grens te markeren door een sleuf, twee spit diep en breed, de kosten zijn voor gezamenlijke rekening.

Omdat de grens nauwkeurig moet worden vastgesteld, wordt er zelfs een commissie van voorbereiding ingesteld. Men besluit om de gemeente Oldebroek er ook bij te betrekken. Die gaat accoord, maar haalt er later een landmeter bij. D.d. 19 augustus 1853 stelt Oldebroek voor om palen ter grensaanduiding langs de Nieuwe Hessenweg te zetten. Epe gaat daarmee accoord.

Of er daarna zich geen Eper meer op Heerder grondgebied heeft

gewaagd en omgekeerd, om schapen te weiden of heide en plaggen te halen, is niet bekend.

In 1845 schrijft de burgemeester van Epe aan zijn collega in Voorst, dat hij accoord gaat met surveillance in de verschillende gemeenten, mits dit uitzondering blijft. Hij is ook wel bereid tot incidentele surveillance in Welsum, want Olst heeft daar geen veldwachter. Maar voegt hij er wat hatelijk aan toe, Olst is een welvarende gemeente die vroeger altijd een gemeenteveldwachter in Welsum had.

Over het jaar 1841 kunnen we iets zien van de activiteiten van de veldwachters, omdat er een staat van opgemaakte processen-verbaal bewaard is gebleven.

De veldwachter in Vaassen maakt 9 processen-verbaal op: 3 terzake bedelarij/landloperij, 1 terzake desertie, 2 terzake grasdieverij en 3 terzake ongeoorloofde weijerij, (waarvan 1 contra Elizabeth v. d. Wey ! !); Veldwachter Ketel uit Oene vangt er maar twee, 1 terzake ongeoorloofde weijerij en 1 terzake diefstal van hout. Veldwachter Wensink in Epe heeft het wat drukker: 15 processen-verbaal: 2 bedelarij/landloperij, 2 houtdieverij, 4 diefstal van gras, 1 diefstal van gemaaid gras, 2 ongeoorloofde weijerij, 2 ongeoorloofd eikenblad uit bos halen en 2 terzake ongeijkte gewichten. Hieruit blijkt wel de landelijke rust die er in de gemeente Epe heerste. Opvallend ook het landelijk karakter van de overtredingen, hout, gras en eikenblad worden weggehaald. Opmerkelijk is mijn inziens wel dat er terzake wildstroperij niet wordt verbaliseerd.

Ook de revolutionaire beroering in Europa in 1848, blijkt in Epe weinig opschudding te hebben veroorzaakt. Er komen van hogerhand wel waarschuwingen en verzoeken om rapportage omtrent de situatie, zoals de districtscommissaris voor de Midden-Veluwe, d.d. 7 februari 1848.

In verband met de onrust in Frankrijk schrijft hij:

Wij verwachten om met een dubbele aandacht alles gade te slaan wat de openbare orde betreft, waardoor het mogelijk is eenen nadeelige invloed op sommige gemoederen uitoefent of enkele kwalijk gezinden daaruit aanleiding nemen om onrust te doen ontstaan.

Ik verzoek u iedere week met de post van zaterdags op te geven hoe de stemming in de gemeente is en welke gebeurtenissen mogten plaats vinden die geacht kunnen worden van eenige politieke invloed te kunnen zijn, benevens een opgave van de zich hier te lande bevindende vreemdelingen.

Ook de kantonrechter te Apeldoorn verzoekt d.d. 30 maart 1848, aandacht voor de in de gemeente verblijvende vreemdelingen. De burgemeester wordt opgedragen:

op de vreemdelingen te letten die zich in Uwe gemeente bevinden en nauwkeurig toezicht te doen houden op de zoodanigen die genoegzaam reden voor hun verblijf alhier kunnen geven en de anderen te doen verwijderen.

Maar in Epe valt het best mee gezien de brief van de burgemeester aan de districtscommissaris voor de Midden-Veluwe, d.d. 23 maart 1848, waarin hij schrijft:

Ik heb de eer U te berichten dat de gemoedsstemming der Ingezetenen alhier zeer geruststellend is en niets te wenschen overlaat en zich geen vreemdelingen vertonen.

Op 14 april 1848 hoeft het van de gouverneur niet meer. Hij schrijft dan dat hij berichten ontvangt omtrent de goede geest der ingezetenen en de voortdurende orde en rust die overal heersen en die de wekelijkse inzending onnodig maken. Als de rust onverhoopt mocht worden gestoord, verwacht hij weer bericht.

Het gemeenteverslag van 1848 rept ook met geen woord over onrust of oproerigheid.

In 1849 vraagt de kantonrechter te Apeldoorn nauwgezet toezicht te houden op vreemdelingen

"in verband met de bezorgdheid welke de toenemende verwickelingen in het buitenland hoe langer hoe meer baren"

Twee maal per maand moet een dergelijke opgave worden ingezonden. Maar de burgemeester antwoordt dat er in Epe geen vreemdelingen zijn!

In dat zelfde jaar waarschuwt de kantonrechter te Apeldoorn voor enkele binnenlandse radicalen, o.a. de "beruchte" E. Meter met het blad "De Ster der Hoop" en de "niet minder beruchte" P. Mengeld. Maar ook deze radicalen blijken Epe niet als operatiegebied te hebben uitgekozen.

In 1853 een nieuwe, ditmaal binnenlandse, beroering. De instelling van de R.K. bisdommen, de zogenaamde katholieke hiërarchie, die vooral in protestantse kringen voor nogal wat beroering zorgde. Op 27 april 1853 schrijft de kantonrechter te Apeldoorn aan de burgemeester:

dat het onder de gebeurtenissen der laatste dagen en de opgewektheid welke daardoor aan de gemoederen is toegebracht, de pligt der politie is met de grootste kalmte een waakzaam oog te houden en te zorgen zoodat niemand in zijn

regtmatische vrijheid worde beknot als dat de eerbied der Godsdienstoefeningen der verschillende gezindheden ernstig worde gehandhaafd. Welke eenen en ander dan ook Z.E. aan te wenden met nadruk te hebben aanbevolen en tevens UEG. uit te noodigen om mij elke Dingsdag een kort rapport over den openbare geest in Uwe Gemeente te doen toekomen.

In antwoord hierop het schrijven van de burgemeester d.d. 17 mei 1853:

dat de geest in deze gemeente voldoende is, wel heeft er gisteravond eene vechtpartij plaats gegrepen waarin een zweem van godsdienstige partijschap te vinden was, doch de zaak is zonder grote onaangenaamheden afgelopen.

De inwijding der protestantsche kerk te Vaassen is ook zonder eenige stoornis wat godsdienstige geschillen aangaat, afgelopen, waarvoor wij vroeger wel eenigszins vreesden.

In 1849 wordt de rust in de gemeente tweemaal nogal rauw verstoord. De eerste keer als in de nacht van 31 maart op 1 april van dat jaar de Hofsche molen door brand wordt verwoest. Het is een zogenaamde dubbele molen en de gezinnen van Elias Montizaan en Geert van den Beld worden hierdoor dakloos. Er wordt wel aan brandstichting gedacht, doch men kan geen dader vinden. Op 22 juni 1849 wordt de burgemeester een briefje gebracht dat gestoken in de gleuf van een stokje, gevonden wordt in de tuin van het huis dat Elias Montizaan dan bewoont. De tekst van het briefje is:

*O mensch verdruk ons
evenmensch niet
dat zoud uw kunen
streken tot groot verdriet
eens bent gij worden
aangetas, de tweede
maal overkomp uw
nog onverwagt.*

De burgemeester stuurt een en ander naar de Officier van Justitie. Hij schrijft er geruststellend bij dat hij niet denkt:

dat er veel vrees voor nadeelige gevolgen van dit geschrijf te wachten is, also het weinig beteekenend is.

De tweede gebeurtenis betreft een dubbele kindermoord, half december 1849. Het Algemeen Handelsblad bericht d.d. 21 december 1849 het volgende:

In den nacht van Zaterdag op Zondag j.l. is op eene boerenplaats aan de Groote Wetering onder Vaassen eene dienstmaagd van tweelingen bevallen welke den volgenden ochtend nabij het huis door den boer dood zijn gevonden. De lijkjes zijn vervolgens door den veldwachter naar Epe vervoerd. De Justitie doet onderzoek.

Opvallend is dat noch de Deventer Courant, noch de Zwolsche Courant uit die dagen, met een woord over deze gebeurtenis reppen. Op welke moeilijkheden een onderzoek in die tijd stuitte, moge blijken uit het volgende:

Op 20 december 1849 schrijft de officier van Justitie uit Arnhem dat hij naar Vaassen komt voor de lijkschouwing. Hij vertrekt 's morgens om 5 uur per rijtuig uit Arnhem en hoopt dan om 9 uur in Vaassen te zijn. Als de weg naar het desbetreffende huis niet met een rijtuig te berijden is, zou hij graag zien dat men een kar gereed houdt!

Op 10 januari 1850 wordt aan de officier van Justitie te Arnhem geschreven dat een 80-jarige vrouw niet voor verhoor naar Arnhem kan komen.

"Zij kan het rijden met een kar niet velen".

De computers voor de politie waren nog ver weg ! !

Deventer
L. van den Bremen.

De Vrouwen Kiesrecht Beweging in Epe en Heerde van 1910-1923 (1)

Inleiding

De strijd die vrouwen aan het begin van deze eeuw in tal van landen voerden om kiesrecht te verkrijgen, was een stimulans voor de bewustwording van vrouwen in deze periode. Zij gingen kritischer kijken naar de plaats die door hen werd ingenomen in de maatschappij en ontdekten dat niet alleen mannen maar ook vrouwen een waardevolle bijdrage hieraan konden leveren. Zij wensten dan ook een gelijkwaardige deelname aan de samenleving, waartoe het verkrijgen van vrouwenkiesrecht een eerste vereiste was. In Nederland werden speciale organisaties opgericht, zoals de Vereniging en de Bond voor Vrouwenkiesrecht, die door allerlei activiteiten dit doel zo snel mogelijk trachtten te bereiken. Niet alleen in de steden maar ook in tientallen dorpen verspreid over het hele land waren plaatselijke afdelingen actief. In Epe en Heerde werden afdelingen van de Bond voor Vrouwenkiesrecht opgericht, die van 1910 tot 1919 hun steentje bijdroegen aan de vrouwenkiesrechtbeweging in deze streken. In 1919 keurde het parlement een wetsontwerp aangaande vrouwenkiesrecht goed, zodat drie jaar later vrouwen voor het eerst naar de stembus konden gaan.

Vraagstelling, begrenzing in plaats en tijd

De vraagstelling die ten grondslag ligt aan deze scriptie luidt: hoe funktioneerde de vrouwenkiesrechtbeweging in de plattelandsgemeenten Epe en Heerde, wie namen hieraan deel en in hoeverre was deze beweging van invloed op het functioneren van vrouwen op politiek en maatschappelijk terrein. In hoofdstuk 3 zal nader op deze vraagstelling worden ingegaan. Hieraan voorafgaand zal in het eerste hoofdstuk eerst een beeld worden geschetst van de vrouwenkiesrechtbeweging in Nederland, waarbij de schijnwerpers zich in het bijzonder op de Bond voor Vrouwenkiesrecht zullen richten.

Vervolgens zal in hoofdstuk 2 een algemene schets van Epe en Heerde rond 1910 worden gegeven, waarbij tevens getracht zal worden inzicht te krijgen in de leefsituatie van vrouwen. Daarna zullen we ons in hoofdstuk 3 verdiepen in de plaatselijke afdelingen van de Bond voor Vrouwenkiesrecht in Epe en Heerde en zullen we zien hoe deze afdelingen funktioneerden. Daarbij wordt aandacht besteed aan

de activiteiten van de afdelingen, de relatie met andere maatschappelijke groeperingen en de rol die de plaatselijke pers hierbij speelde. Verder zullen we proberen ons een beeld te vormen van de leden en hun plaats in de Eper en Heerder samenleving, waarbij onze aandacht zich vooral zal richten op de vrouwelijke leden. Tot slot gaan we in op de verkiezingen van 1918, 1922 en 1923 om te zien welke rol vrouwen en het vrouwenkiesrecht daarbij speelden.

De keus van de gemeenten Epe en Heerde werd gemaakt aangezien Heerde de woonplaats van de schrijfster is en er bij nader onderzoek een duidelijk verband bleek te bestaan tussen de beide afdelingen. Daarbij was het interessant twee plaatselijke afdelingen met elkaar te vergelijken. De jaren 1910 en 1923 vormen de begrenzing van het onderzoek. Het jaar 1910 werd gekozen omdat in dat jaar in Epe een afdeling van de Bond voor Vrouwenkiesrecht werd opgericht. Het jaar 1923 vormde de afsluiting van het onderzoek omdat vrouwen in dat jaar voor het eerst hun stem uitbrachten voor de gemeenteraadsverkiezingen.

Verantwoording van bronnen en literatuur

De belangrijkste bronnen voor dit onderzoek vormden het archief van de Nederlandse Bond voor Vrouwenkiesrecht dat aanwezig is in het Algemeen Rijksarchief in Den Haag en de jaargangen 1910 tot 1923 van het Nieuws- en Advertentieblad voor Epe, Heerde en omgeving, in het vervolg Eper Courant genoemd, die te vinden zijn in het gemeentearchief van Epe. In het archief van de Bond voor Vrouwenkiesrecht waren het vooral de jaarverslagen uit Epe en Heerde en de maandverslagen van de propagandiste die een beeld gaven van de beide afdelingen. Van de afdeling Heerde werd een notulenboek gevonden dat echter maar tot 1916 was bijgehouden, terwijl van Epe in het geheel geen notulen werden gevonden. Het Bondsorgaan De Ploeger gaf een indruk van de Bond op landelijk niveau. Het was jammer dat er geen officiële ledenlijsten gevonden werden. De in deze scriptie gehanteerde ledenlijst werd samengesteld uit namen die gevonden werden in verslagen, brieven en kranten. De lijst zal dan ook verre van volledig zijn, maar waarschijnlijk wel de meest actieve leden bevatten.

Voor het onderzoek naar activiteiten van de beide afdelingen werd grotendeels gebruik gemaakt van de verslagen in de Eper Courant.

Deze waren over het algemeen erg uitgebreid en bevatten niet alleen een schat aan gegevens van de afdelingen van de Bond maar ook van andere organisaties. Opgemerkt dient te worden dat de berichtgeving over Epe uitvoeriger was dan over Heerde. Dit vormde soms een belemmering om een juist beeld te krijgen. De in deze periode in Heerde verschijnende krant De Heerdenaar of Veluwnaar genoemd, kon jammer genoeg niet achterhaald worden. De gemeenteverslagen vormden een belangrijke bron voor algemene gegevens over Epe en Heerde.

Er werd geen archiefmateriaal gevonden van plaatselijke politieke partijen met uitzondering van de S.D.A.P. Hiervan werd een briefwisseling gevonden in het S.D.A.P.-archief van Epe en Heerde, die aanwezig is in het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis in Amsterdam. Andere gegevens werden verkregen uit bevolkingsregisters, gemeenteraadsverslagen, volkstellingen en jaarverslagen van vrouwenorganisaties. Naast deze schriftelijke bronnen werd ook gesproken met het eerste vrouwelijke gemeenteraadslid van de S.D.A.P. in Epe: M. Abspoel-Pardon en met G.S. van Lohuizen, zoon van één der bestuursleden van de Bond in Epe.

Literatuur omtrent de vrouwenkiesrechtbeweging is ruimschoots aanwezig. Naast het onmisbare boek Van Moeder op Dochter van W. P. Posthumus-van der Goot dat een overzicht geeft van de geschiedenis der vrouwenbeweging, is er veel informatie geput uit Vrouwen, kiesrecht en arbeid van J. Blok en Vrouwemancipatie en socialisme van J. Oudshoorn, die beiden aandacht besteden aan de geschiedenis der vrouwenkiesrechtbeweging. Literatuur over de kiesrechtkestie in het algemeen was eveneens ruimschoots aanwezig, zowel van liberale en radikale groeperingen als van socialistische. Over de kiesrechtkestie in het algemeen is eveneens veel literatuur verschenen, zowel liberale, radikale als over socialistische groeperingen. Inzicht in de beleving van vrouwen tijdens de kiesrechtkestie werd verkregen uit de gedenkboeken van de vrouwenkiesrechtorganisaties en het encyclopedisch handboek De vrouw, de vrouwenbeweging en het vrouwenvraagstuk.

Literatuur over Heerde en Epe rond 1910 is in redelijke mate aanwezig, maar veel gegevens zijn ook uit eigen bronnenonderzoek gekomen. Gegevens over de positie van vrouwen in deze gemeenten berusten voornamelijk op eigen onderzoek.

1.

De vrouwenkiesrechtbeweging in Nederland

1.1

De situatie voor 1910

Vanaf de jaren zeventig der 19e eeuw kwam de wens om het kiesrecht uit te breiden steeds duidelijker naar voren. In het parlement waren het vooral de progressief-liberalen die geen vrede meer hadden met het in de kieswet van 1850 uitgewerkte censuskiesrecht. Zij wensten andere criteria voor de kiesrechtbevoegdheid, ja, zelfs algemeen kiesrecht. Daarvoor was echter grondwetswijziging nodig.

Ook buiten het parlement leefde de kiesrechtkestie. Het Algemeen Nederlands Werklieden Verbond nam het algemeen kiesrecht in 1878 op in haar programma en in 1883 werd de socialistisch getinte Nederlands Bond ter verkrijging van Algemeen Stem- en Kiesrecht opgericht. In dit jaar vond tevens de eerste kiesrechtbetoging plaats.

Hoewel de grondwet vrouwen niet letterlijk uitsloot van het kiesrecht, dacht men bij kiesrecht alleen aan mannelijke stemgerechtigden. De poging die Aletta Jacobs in 1883 deed om op de kiezerslijst geplaatst te worden mislukte dan ook. De Hoge Raad beschikte afwijzend op het door haar ingediende beroep. Toen in 1887 een grondwetswijziging ten aanzien van het kiesrecht plaatsvond, werd het woord mannelijk toegevoegd om misverstand te voorkomen. Onder de vrouwen zelf leefde nauwelijks de wens om kiesrecht te verkrijgen, laat staan dat zij er actie voor voerden. Als vrouwen activiteiten buitenshuis ontplooiden zetten zij zich meestal in voor verbetering der maatschappij en voor betere scholings- en arbeidsmogelijkheden voor vrouwen. Er verschenen wel brochures die wezen op de burgerrechten waarvan vrouwen verstoken waren en het boek van John Stuart Mill The Subjection of Women werd dan ook in Nederland gelezen, maar verwekte geen opschudding.

De Sociaal-Democratische Bond zette zich als politieke organisatie het eerst in voor algemeen mannen- en vrouwenkiesrecht. Ze eiste afschaffing van alle wetten die aan vrouwen minder rechten toekenden dan aan mannen. In de praktijk bleken vrouwenkiesrecht en andere vrouwenzaken echter een ondergeschikte plaats in te nemen. Daarom verlieten enkele vrouwen de Sociaal-Democratische Bond en richtten in 1889 de Vrije Vrouwen Vereniging op, met als doel het bevorderen van de politieke- en intellectuele ontwikkeling van de vrouw.

De grondwetsherziening van 1887 die kiesrecht verleende aan alle

mannelijke ingezetenen "die door de kieswet te bepalen kentekenen van geschiktheid en maatschappelijke welstand bezitten", deed de kiesrechtstrijd hoog opslaan en bracht scheuring en verdeeldheid binnen de politieke stromingen. Er vormden zich nieuwe politieke groeperingen waarvan enkele om algemeen mannen- en vrouwenkiesrecht vroegen. Aan liberale zijde was dat de in 1892 opgerichte Radikale Bond, aan socialistische zijde de in 1892 opgerichte Sociaal-Democratische Arbeiders Partij.

Vrouwen werden nu ook aangespoord mee te werken in de kiesrechtcampagne. In de praktijk bleek de inzet van mannen voor vrouwenkiesrecht niet groot te zijn tot ongenoegen van onder andere de Vrije Vrouwen Vereniging die de kiesrechtkwestie als de belangrijkste fase in de emancipatie van de vrouw zag. Vanuit deze kring werd in 1894 de Vereniging voor Vrouwenkiesrecht opgericht. Het ledental was de eerste jaren erg klein en de vereniging nam dan ook een bescheiden plaats in tussen de andere vrouwenorganisaties. Dat bleek tijdens de Tentoonstelling voor Vrouwenarbeid in 1898, waar aan het vrouwenkiesrecht nauwelijks aandacht werd besteed. De verwachting dat vrouwenkiesrecht elke achterstelling van de vrouw zou kunnen wegnemen, leefde nog maar bij enkelen.

In het parlement werd in 1896 de kieswet van Van Houten aangenomen, die naast de census ook andere criteria voor het kiesrecht aangaf zoals huishuur, spaarboektegoeden en examens. Het kiezersaantal verdubbelde hierdoor en kwam op 600.000. Algemeen optimisme deed velen denken dat de kiesrechtstrijd nu spoedig beëindigd zou worden. Niets was minder waar.

In 1899 werd op initiatief van de Sociaal-Democratische Arbeiders Partij (S.D.A.P.) het Nederlands Comité voor Algemeen Kiesrecht opgericht. De Vereniging voor Vrouwenkiesrecht was één der deelnemende organisaties, maar reeds vanaf het begin verliep de samenwerking stroef. Bij het opstellen van de doelstellingen vormde het vrouwenkiesrecht een heet hangijzer. In socialistische kringen heerste wantrouwen ten aanzien van de Vereniging voor Vrouwenkiesrecht die de vrijheid wilde behouden te werken voor vrouwenkiesrecht ook als dit vooraf zou gaan aan algemeen mannenkiesrecht. In de ogen der socialisten betekende dit versterking der burgerklasse en was daarom niet gewenst. Voor hen had de klassenstrijd prioriteit en algemeen kiesrecht was daarvoor slechts een krachtig middel. In deze visie was vrouwenkiesrecht ondergeschikt aan algemeen mannenkiesrecht. Toch werd in de doelstellingen van het Nederlandse Comité

voor Algemeen Kiesrecht het vrouwenkiesrecht opgenomen, dit vormde enkele jaren later echter een breukpunt tussen de socialisten en de burgerkiesrechtvrouwen.

Er zat aanvankelijk nog weinig groei in de vrouwenkiesrechtbeweging gedurende de eerste jaren van de 20e eeuw. Dat zou echter spoedig veranderen. Bij de kabinetsformaties in 1905 en 1907 vormde uitbreiding van kiesrecht steeds een belangrijker zaak, terwijl in liberale kringen het idee "kiesrecht voor vrouwen" steeds meer terrein won. Zo nam de Vrijzinnig Democratische Bond (V.D.B.) het algemeen vrouwenkiesrecht op in haar programma en had deze politieke partij als eerste een vrouwelijk hoofdbestuurslid. Binnen de S.D.A.P. vormden de Sociaal-Democratische-Vrouwenpropagandaclubs een stimulans. Mede door hun toedoen sprak het partijcongres der S.D.A.P. zich in 1908 uit voor algemeen kiesrecht zonder onderscheid van sekse. Dit zou de komende jaren wel uitkomen in de partijpropaganda, echter niet in het parlement.

Een andere stimulans voor het vrouwenkiesrecht vormde het congres van de Wereldbond voor Vrouwenkiesrecht dat in 1908 in Amsterdam plaatsvond. De organisatie was in handen van de Vereniging voor Vrouwenkiesrecht. Het congres kreeg veel aandacht in de pers en de vrouwelijke organisatoren oogstten veel waardering. Vrouwenkiesrecht werd langzamerhand serieus genomen. Ook andere vrouwenorganisaties werden zich bewust van de slechte wetgeving ten aanzien van vrouwen en gingen invloed wensen op het landsbestuur. De toenemende belangstelling was merkbaar aan het groeiend ledental van de Vereniging voor Vrouwenkiesrecht. Had deze in 1899 nog maar 800 leden, in 1910 was dat aantal gestegen tot 9362. De toename van leden bracht echter ook grotere verschillen van inzicht met zich mee die leidden tot splitsing van de organisatie. In 1907 traden enkele leden uit de Vereniging en richtten een tweede vrouwenkiesrechtorganisatie op: de Nederlandse Bond voor Vrouwenkiesrecht.

1.2

De situatie in de periode 1910-1923

De kiesrechtbeweging ging zich steeds sterker roeren. Voor manifestaties als de Rode Dinsdagen, gehouden op de derde dinsdag van september, kwamen steeds meer mensen op de been, terwijl zowel de socialisten als de vrijzinnig-democraten in 1911 een volkspetitionnement ten behoeve van algemeen kiesrecht organi-

seerden. Opmerkelijk was dat een derde deel van de handtekeningen afkomstig was van vrouwen. Ook de vrouwenkies-rechtbeweging ging meer propaganda voeren en beide vrouwenkiesrechtorganisaties namen een propagandiste in dienst. Vooral de Vereniging voor Vrouwenkiesrecht trad steeds meer naar buiten door de straat op te gaan, iets waarvoor toch enige moed nodig was in die jaren.

Ter gelegenheid van het 100-jarig bestaan der Nederlandse Staat werd in 1913 de tentoonstelling "De Vrouw 1813-1913" georganiseerd. Doel was te laten zien wat vrouwen in de afgelopen eeuw bereikt hadden, waarbij opmerkelijk veel plaats was ingeruimd voor het vrouwenkiesrecht.

In de troonrede van 1913 werd voor het eerst melding gemaakt van vrouwenkiesrecht. Het ministerie Cort van der Linden dat dit jaar aantrad had algemeen mannenkiesrecht in haar programma staan, terwijl voor vrouwen de grondwettelijke belemmeringen zouden worden weggenomen. Dit was voor de Vereniging voor Vrouwenkiesrecht aanleiding om een volkspetitionnement te organiseren dat om grondwettelijke gelijkstelling voor mannen en vrouwen vroeg.

Het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog had tot gevolg dat de kiesrechtakties tijdelijk werden stopgezet. Het congres van de Wereldbond voor Vrouwenkiesrecht dat in 1915 in Den Haag zou worden gehouden, werd op voorstel van Aletta Jacobs omgezet in een Vrouwenvredescongres. Hier ontmoeten vrouwen uit de oorlogvoerende landen elkaar. Na een jaar werden de kiesrechtactiviteiten weer hervat. De debatten in het parlement over de grondwetswijziging werden met spanning gevolgd en begeleid door een vrouwenwacht die gedurende enkele weken permanent aanwezig was op het Binnenhof. Toen in 1917 goedkeuring door het parlement plaatsvond, betekende dit voor de vrouwen dat zij wel passief maar nog geen actief kiesrecht kregen. Dat gaf niet alleen teleurstelling bij de liberale maar ook bij de socialistische vrouwen, die Troelstra verweten zich niet genoeg te hebben ingezet voor actief vrouwenkiesrecht.

Tijdens de Tweede Kamerverkiezingen in 1918 stonden vrouwen op onverkiesbare plaatsen en werd van de 22 kandidaten alleen de S.D.A.P.-er Suze Groeneweg in het parlement gekozen. Bij de gemeenteraadsverkiezingen lagen de verhoudingen duidelijk gunstiger voor de vrouwen. Van de 200 kandidaten werden er 85 in de raad gekozen, waaronder 53 leden van de S.D.A.P.

Aktief vrouwenkiesrecht werd sneller verkregen dan men had verwacht. Revolutievrees in 1918 leidde er toe dat het initiatief-

wetsvoorstel van de vrijzinnig-democraat Marchant op aandringen van de regering versneld werd ingediend en aangenomen. Hiermee was algemeen actief vrouwenkiesrecht een feit. De vreugde onder vrouwen was groot, maar naast tevredenheid was er bij sommigen ook een gevoel van vernedering. De gelijkstelling van man en vrouw betreffende het kiesrecht werd op 29 december 1922 in de grondwet vastgelegd.

Het aantal vrouwen dat zich opgaf als lid van een politieke partij groeide. In de S.D.A.P. maakte zij in 1920 20.4% uit van het aantal leden, in de V.D.B. steeg het percentage tot 25%. Het vormen van een zelfstandige politieke macht van vrouwen bleek niet mogelijk. De politieke partijen gingen er evenals de meeste vrouwen van uit dat de stemmen der vrouwen zich over de bestaande partijen zouden verdelen. De Algemene Nederlandse Vrouwen Organisatie die in 1922 meedeed aan de kamerverkiezingen behaalde geen zetel. Deze verkiezingen, waarbij vrouwen voor het eerst hun stem mochten uitbrengen, gaven een winst te zien voor de konfessionelen. Stemden vrouwen konservatiever dan mannen of werkten de relatief gunstige economische situatie en de reactie op de novembergebeurtenissen van 1918 nog door?

Het doel was bereikt maar de enthousiaste stemming van 1919 was verdwenen. Carry Pothuis, het eerste vrouwelijk Eerste Kamerlid, verwoordde het als volgt: "Vrouwenkiesrecht was een feit en hoewel er vooral in enkele protestantse kringen nog wel tegenstand was, aanvaardden òn het volk òn de politieke partijen het vrouwenkiesrecht zonder er veel over te praten".

1.3

De Bond voor Vrouwenkiesrecht

Bij het toenemen van het aantal leden van de Vereniging voor Vrouwenkiesrecht kwamen steeds duidelijker verschillen van inzicht aan het licht. Dit leidde tot uittreding van een aantal leden die in 1907 een nieuwe vrouwenkiesrechtorganisatie oprichtten: de Nederlandse Bond voor Vrouwenkiesrecht. In tal van artikelen en brochures, uitgegeven door de Bond werden de verschillen tussen beide organisaties sterk benadrukt. Het verschil bleek echter niet zo groot en lag meer op het gebied van presentatie en strategie dan van argumentatie. De nieuwe kiesrechtorganisatie was gematigder in haar optreden en minder scherp in haar uitspraken dan de Vereniging voor

Vrouwenkiesrecht. In de doelstellingen van de Bond voor Vrouwenkiesrecht werd naast het bereiken van vrouwenkiesrecht een belangrijke plaats gegeven aan vorming en scholing van vrouwen. Evenals de Vereniging richtte de Bond plaatselijke afdelingen op, die aangemoedigd werden zich niet alleen met vrouwenkiesrecht bezig te houden maar ook met het vergroten van politiek en maatschappelijk inzicht van vrouwen. De naam van het Bondsorgaan De Ploeger wees eveneens in deze richting: voor men kon oogsten zou eerst de grond bewerkt moeten worden. Ook het vervullen van bestuursfuncties werd gezien als bijdrage aan de ontwikkeling van de vrouw. Om zoveel mogelijk vrouwen in de gelegenheid te stellen bestuurlijke ervaring op te doen, mocht men ten hoogste vier jaar bestuurslid zijn. Mannen werden niet, zoals in de Vereniging, geweerd als bestuurslid maar hadden dezelfde rechten als vrouwen.

Dat er plaats was voor een tweede vrouwenkiesrechtorganisatie bleek uit het groeiend aantal leden van de Bond.

tabel 1.

1908	1800	leden	1914	6894	leden
1910	3100	leden	1916	8400	leden
1912	5131	leden	1917	9300	leden

De aantrekkingskracht was in de eerste plaats te danken aan de gematigde en neutrale opstelling. Iedere schijn van militantisme werd vermeden. Zo deed de Bond niet mee aan optochten en demonstraties, zond ze geen adressen en resoluties en ze had geen goed woord over voor de in haar ogen fanatieke engelse suffragettes. De neutrale opstelling kwam ook naar voren in De Ploeger. Om iedere schijn van eenzijdige benadering te vermijden, plaatste men het liefst artikelen die verschillende, soms tegengestelde, visies gaven op een maatschappelijk vraagstuk. Ook als het om politieke kwesties ging stelde de Bond zich gematigd op. Ze aksepteerde dat vrouwenkiesrecht op korte termijn nog niet te verkrijgen zou zijn en was beducht voor het stellen van te hoge eisen. Aan het in 1914 door de Vereniging georganiseerde Volkspetitionnement voor Grondwettelijke Gelijktelling nam de Bond dan ook geen deel. Wel liet ze haar leden vrij te tekenen. Toen de grondwetsherziening van 1917 voor de vrouw passief maar geen actief kiesrecht regelde was de Bond tevreden, de Vereniging daarentegen hoogst teleurgesteld.

Door de oorlogsgebeurtenissen in Europa lagen in de Bond de propaganda-activiteiten stil. Het hoofdbestuur riep de leden op om

deel te nemen aan plaatselijke activiteiten gericht op steunverlening. De Bondpropagandiste gaf het voorbeeld door te gaan werken in een kamp voor Belgische vluchtelingen. Het uitbreken van de oorlog was in de ogen van velen een extra argument om vrouwen het kiesrecht te geven. Door de afwezigheid van de vrouw in de politiek was deze toestand mogelijk geworden, zo vonden velen. Kritische geluiden klonken er echter ook. Zo keurde de eerste presidente van de Bond, E. C. van Dorp, het af dat oorlog als propagandamiddel voor vrouwenkiesrecht werd gebruikt. Ook over aansluiting bij de Nederlandse Anti-Oorlogsraad bestond verschil van inzicht.

In 1917 richtte de Bond zich tot de landelijke politieke partijen met het verzoek vrouwen als lid toe te laten. Haar leden riep ze op om lid te worden van een politieke partij. Tevens signaleerde ze nog weinig vrouwen in besturen en vertegenwoordigende lichamen. Om dit te stimuleren verscheen er in De Ploeger een nieuwe rubriek "Vrouwen in besturen".

Ook voor de Bond had de aangenomen wet-Marchant een bijmaak. "De reeds ontgrendelde deur is niet door de vrouwen zelf, maar door de revoltiepoging van Troelstra opengeworpen", schreef De Ploeger. Nu het doel "kiesrecht voor alle vrouwen" bereikt was, werd het tijd zich te beraden over de nu te bewandelen weg. Op het gebied van vorming en scholing van vrouwen viel nog veel te doen, evenals op het terrein van burgerlijke gelijkstelling van de vrouw. Er werden andere organisaties gezocht waar men mee zou kunnen samenwerken. Die vond men in de Vereniging tot Verbetering van de Maatschappelijke en de Rechtstoestand der Vrouw in Nederland. In 1920 fuseerden de Bond en deze Vereniging en vormden de Nederlandse Unie voor Vrouwenbelangen.

J. P. den Breems-in 't Veld.
(wordt vervolgd).

Boekennieuws

De Wijerd 8e jaargang nr 4 blz. 4 tot en met 10

"De Papiermolen in het Nederlands Openluchtmuseum"

In 't kort de geschiedenis van het papier en het ontstaan van de papierindustrie op de Veluwe. De molen is voor een groot deel de voormalige "Achterste Molen" uit Loenen. De ontbrekende delen zijn afkomstig van andere Veluwse molens. De Veluwse molenmaker A. J. van Oorspronck heeft onder toezicht van de heer H. A. Schut de molen opgebouwd en ingericht, zodat de molen in bouwkundig en ambachtelijk technisch opzicht een bijzondere mate van betrouwbaarheid bezit.

Kroniek Veluwe

door M. Brada o.p. uitg. W. M. Brada, Leusden, 1987 (12 blz. f 2.50 + porto, verkrijgbaar bij pater W. M. Brada o.p., p/a huize St. Anfridus, Hamersveldseweg 57, 3883 GL Leusden).

Een "jaartallenboekje" van 400 tot 1668 over de geschiedenis van de Rooms Katholieke kerk van de Veluwe.

D. te Riele.

Mededelingen

Papierhistorische Verzameling

Tussen de directie van de Koninklijke Bibliotheek en het bestuur van de Stichting voor het Onderzoek van de Geschiedenis der Nederlandse Papierindustrie is overeengekomen, dat alle archivalia in het bezit van de stichting, en in bruikleen opgenomen in de papierhistorische collectie in de Koninklijke Bibliotheek, zullen worden overgebracht naar de papierhistorische verzameling in het Gemeente-archief Apeldoorn.

Dit betreft de bedrijfsarchieven van de Berghuizer Papierfabriek, van de Bordpapierfabriek Jan van Delden te Vaassen, van Cartonfabriek Beukema en van papierfabriek "De Schoone Haas". Ook het omvangrijke documentatie-archief van de Stichting Papiergeschiedenis wordt naar Apeldoorn overgebracht. Voor raadpleging van deze bescheiden dient men zich dus niet meer tot de Koninklijke Bibliotheek, maar tot het Apeldoornse archief te wenden.

Woordenboek van het dialect van Epe

Na de snelle verkoop van de eerste druk van het Woordenboek Eper dialect, is er nog steeds veel vraag naar dit boek. Gelukkig hebben wij de heer en mevrouw Van den Bremen bereid gevonden een tweede druk met aanvulling te verzorgen. In de loop van dit jaar kunt u deze uitgave en een supplement (apart te verkrijgen) verwachten.

D. te Riele.

Vragenrubriek

De heer Douwma uit Epe heeft de volgende vraag:

In de vorige eeuw zijn er door de heer Van der Feltz in wat nu het park tussen Emmalaan en Beekstraat is enkele bomen geplant die de namen hebben gekregen van zijn dochters.

Wie weet hoe die namen zijn en wie kan eventueel hier nog iets meer over vertellen?

Tongerse käärkhof

Veurbie et ende nog ampät.

Mã ok veur eur is
lich noe altied zwät.

Eur stof is bie dät
van de knechen,
um ut eaven.

De dood is vake
milder às et leaven.

Bertus van den Bremen.

Inhoud

Het bestuur in de gemeente Epe tussen 1818 en 1865 (3) door J. W. Tetterode Ravestein	1
Gemeentelijke zorg voor orde, rust en veiligheid in Epe gedurende de 19e eeuw (9) door L. van den Bremen	14
De Vrouwen Kiesrecht Beweging in Epe en Heerde van 1910 - 1923 (1) door J. P. den Breems - in 't Veld	20
Boekennieuws door D. te Riele	30
Mededelingen door D. te Riele	31
Vragenrubriek	32
Tongerense Käärkhof door Bertus van den Bremen	32